

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Democratie, deugden, docentschap: de docent als gids in de democratie

Wiersma, J.K.C.

Citation

Wiersma, J. K. C. (2023, November 8). *Democratie, deugden, docentschap: de docent als gids in de democratie*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3656180>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3656180>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

HOOFDSTUK 2

De democratische mens: de oorsprong van het concept

Plato's beeld van de democratische mens heb ik al aangehaald in de inleiding van dit boek. Uit dit beeld bleek dat de democratische mens zich laat schetsen door een zekere grilligheid en rusteloosheid. In dit hoofdstuk wordt duidelijk dat deze kenmerken samenhangen met de democratische waarden van vrijheid en gelijkheid.

2.1. De oorsprong van de term 'de democratische mens'

Het concept 'democratische mens' (ἄνθρωπος δημοκρατικός, letterlijk: 'democratische man') verschijnt voor het eerst bij de Grieken, maar ook bij hen is deze constructie zeldzaam. Om aan te duiden dat iemand 'democratisch' is in de zin van 'voorzitter van de democratie' wordt veeleer het woord δημοτικός gebruikt.¹⁷ Door het woord δημοκρατικός te gebruiken in plaats van δημοτικός kon men dus een andere nuance aanbrengen. Voor Plato zijn ἄνδρες δημοκρατικοί niet democraten in de zin van aanhangers van partijen zoals D66 die meer volksinvloed wensen. Plato's idee is dat ἄνδρες δημοκρατικοί doordrongen zijn van een democratische manier van denken die hun hele manier van leven, hun karakter, bepaalt.¹⁸ In de *Politeia* gebruikt Plato in deze constructie het woord ἄνθρωπος op een wijze die inwisselbaar is met ψυχή (ziel, leven) en τρόπος (manier van leven, karakter).¹⁹

Om beter inzicht te krijgen in Plato's idee van de 'democratische mens', is eerst duidelijker begrip van zijn methodologie in de *Politeia* noodzakelijk. In dit werk gaat hij uit van een conceptuele analogie tussen een bepaalde staatsvorm (πολιτεία) en het karakter van de menselijke ziel.²⁰ Zo stelt Socrates in boek VIII aan Glaucon de volgende vraag:

Maar weet je dat het nodig is, zei ik, dat er evenveel karakters van mensen bestaan als er regeringsvormen zijn? Of ben je van mening dat de regeringsvormen voortkomen uit een eik of stenen en niet eerder uit de in de staat heersende gewoontes, die als een weegschaal de rest meetrekken?²¹

Glaucon begrijpt deze redenering onmiddellijk. Er bestaat een correlatie tussen de gewoontes van de verschillende "constituties van de ziel" en de vigerende staatsvorm.²² Dit idee doortrekt de hele *Politeia* waarin Socrates betoogt hoe een goed bestuurde aristocratie alleen kan bestaan wanneer mensen met een aristocratische ziel - namelijk een ziel waarin de rede als het beste deel van de ziel regeert - het bewind voeren. Een ware aristocratie brengt aristocratische zielen voort en aristocratische zielen houden een ware aristocratie in stand. De diepgang van deze analogie wordt nog duidelijker bij de bespreking van andere mogelijke staatsvormen, die op hun beurt andere 'karakters' (τρόποι) voortbrengen. De volledige ontvouwing van deze theorie vindt plaats in boek VIII: het zijn de innerlijke gesteldheden van de mensen die het karakter van iedere cultuur, dus ook de politieke cultuur, bepalen.

Om Plato's idee van de democratische mens te begrijpen dienen we eerst meer inzicht te krijgen in deze analogie. Deze analogie betreft niet uitsluitend de democratie. In Plato's behandeling is de democratie een stadium in een opeenvolging van staatsvormen. De democratie is de resultante van de neergang van aristocratie naar timocratie, die ontaard is in een oligarchie. Deze oligarchie verwordt tot een democratie. Nader begrip van dit fenomeen is nodig om Plato's idee van de democratische mens te begrijpen.

2.2. Plato: van aristocratie naar democratie

Plato's ideale staatsvorm is de aristocratie waarin de verstandigste mensen regeren. Deze wijzen, in wie de λόγος heerst, hebben hun ziel het beste op orde. Hun verstandigheid uit zich onder meer doordat zij het meeste oog hebben voor het algemeen belang en zich idealiter nimmer laten leiden door hun eigenbelang.^a

Een ideale aristocratie kan niet standhouden en uit haar komt een minder-ideale timocratie voort. Hieruit ontstaat de nog slechtere oligarchie, uit welke de democratie voortkomt die het voorstadium is van de tirannie, het dieptepunt van alle mogelijke staatsvormen.²³ Voordat ik nader inga op de inhoud van elk van deze transitie, is het belangrijk op te merken dat Plato ervan uitgaat dat er een zekere fluiditeit bestaat tussen de staatsvormen. De verschillende *genera* zijn niet noodzakelijkerwijs absoluut en in een pure vorm toepasbaar. Zo is het mogelijk dat een timocratie oligarchische aspecten kent en een democratie oligarchische. Zo presenteert Plato de democratie ook meer als een ontaarde oligarchie dan als een regime dat hiermee in een volledige tegenstelling staat.

Hoe perfect de aristocratie met haar filosoof-koningen aan het roer ook mag zijn, zij houdt niet eeuwig stand.²⁴ De aristocratische constitutie kan weliswaar een zeer hoog intellectueel en moreel niveau van haar leiders tot stand brengen, zij kan er niet voor zorgen dat er voldoende "gouden geboortes" zijn. Er kunnen namelijk te weinig kinderen geboren worden met de aangeboren wachterskwaliteiten.²⁵ Het gevolg hiervan is dat de leiders in de eerste generaties nog wel een zeer hoog intellectueel niveau halen in vergelijking tot de andere mensen, maar in absolute termen daalt het niveau. Socrates stelt dat een dergelijke niveaudaling te signaleren valt, wanneer deze groep de Muzen begint te verwaarlozen bij de uitoefening van hun wachtersambt. De geestescultuur wordt ondergewaardeerd en het belang van gymnastiek wordt te hoog ingeschat.²⁶ Er ontstaat een cultuur waarin men propageert om wel naar de sportschool te gaan, maar minder aandacht vraagt om zich door studie te verdiepen. Een gevolg hiervan is dat er een scheiding der geesten ontstaat onder de leiders van de staat. Er ontstaat een cultuurconflict tussen de gouden zielen, wier leven gekenmerkt wordt door aanhoudende studie en contemplatie, en de bronzen zielen, die zich vooral bezighouden met het actieve leven waarin fysieke activiteit, handel en nijverheid centraal staan. De ontstane politieke verdeeldheid noopt hen tot het maken van een compromis en op deze manier is de eerste neergang ingezet:

Ze spreken af dat land en huizen door de helft gaan en verdelen dit als particulier eigendom. Degenen, die vroeger door hen bewaakt werden als vrije vrienden en die hun onderhoud verzekerden, gaan ze nu onderwerpen en houden hen als slaven en dienaars in het huis, terwijl zijzelf zorg dragen voor de oorlog en voor de bewaking van hun onderdanen.²⁷

Doordat de hebzucht - naar land en huizen - de overhand begint te krijgen, ontstaat er een systeem waarin sommige mensen gedwongen worden om voor de gevestigde orde te werken. In dit timocratische systeem staan productie en bezitsvermeerdering centraal. De timocratie is dus een degeneratie van de aristocratische staatsinrichting, waarin het gemeenschappelijk belang de hoogste waarde was. Hierin voerde een ieder die taak uit waarvoor hij het meest geschikt was. Zo vond een ieder zijn vrijheid en geluk en zij konden daarom als 'vrije vrienden' (ἐλευθέρους φίλους) met elkaar omgaan. De timocratie zet deze vorm van vrijheid opzij ten faveure

^a Het idee van de aristocratische mens wordt in deel II van dit boek zeer uitgebreid besproken, waardoor ik het op dit punt voldoende acht om deze beknopte weergave te geven.

van een onderwerping en een 'bewaking van onderdanen'. In dit systeem heersen degenen die economisch gezien het meeste inzicht hebben. Deze leiders weten goed hoe ze anderen kunnen inzetten om de algehele productiviteit te vergroten. Economische groei komt centraal te staan, waarvan in de eerste plaats de leiders van de timocratie kunnen profiteren. De vigerende hebzucht in dit bestel is de reden waarom er gesproken kan worden van degeneratie: in dit systeem ontstaan namelijk niet alleen winnaars maar ook verliezers. De winnaars zijn degenen die succesvol zijn in het verwerven van bezit en de verliezers zijn degenen bij wie dit niet lukt. Plato noemt dit regime 'timocratisch', aangezien deze bezitsvermeerdering het statussymbool wordt, het merkteken van 'eer' (τιμή).

Wat schuilt er achter deze transitie naar de timocratie? In de timocratie heeft de θυμός, het deel van de ziel waar de heers- en eerezucht zetelen, de ruimte gekregen. Dit deel van de ziel is een geduchte concurrent geworden van de λόγος, die aan de leiding stond in het aristocratische bestel. In de timocratie bestaan λόγος en θυμός naast elkaar. Wegens deze combinatie is de timocratie een regime waarin elementen van de aristocratie te vinden zijn naast die van de eer- en heerszucht. Zo is er nog een eerbied voor overheden en bestaat er een zekere discipline. Niettemin is de primaire drijfveer de "hartstochtelijke verering van het geld".²⁸ Een belangrijk gevolg hiervan is dat de filosofen, die niet uit zijn op geld, gewantrouwd worden. Als leiders van de staat leggen zij het af tegen de mannen van eer.²⁹

Plato verduidelijkt deze transities steeds aan de hand van een beeld. Zo schetst hij dat de timocratische mens als een jongeman die enerzijds begiftigd is met de intellectuele capaciteiten van zijn aristocratische vader, maar tegelijk opgroeit in een wereld, waarin het vooral draait om eer en succes in de ogen van anderen.³⁰ Hij ziet zijn vader elke dag in zijn studeerkamer met zijn boeken. Hij komt er echter ook achter dat zijn vader voor het oog van de wereld een nietsnut is, wanneer hij hem vergelijkt met succesvolle zakenlieden. Zij hebben meer aanzien en verdienen meer geld. Interessant detail is dat Plato benadrukt dat het de moeder is die aan haar jonge zoon duidelijk maakt dat een intellectueel amper voor een man mag doorgaan. Een echte man behaalt eer of verdient ten minste een goed salaris. In dit klimaat wordt de jonge timocratische mens verscheurd door de aanblik van het intellectuele leven enerzijds en het actieve leven, waarin eer centraal staat, anderzijds:

Wanneer nu de jongeman al deze dingen hoort en ziet, en enerzijds de woorden van zijn vader hoort en van dichtbij zijn gewoontes ziet, in vergelijking met die van andere mensen, dan wordt hij getrokken in beide richtingen: terwijl zijn vader het redelijke deel in zijn ziel begiet en groter maakt, wakkeren de anderen het verlangende en vurige deel in hem aan.³¹

Dit fenomeen valt nog steeds gemakkelijk te herkennen. Iemand mag dan nog zo goed zijn opgevoed, cultureel hoogstaand met verstandige ouders bovendien, de aantrekkingskracht van de wereld kan een dergelijk fundament behoorlijk doen wankelen. Goed eten en drinken en uitgaan, het verdienen van geld en het verwerven van status, zijn namelijk even aantrekkelijk als het lezen van goede literatuur en filosofie, zo niet aantrekkelijker. Deze innerlijke strijd is eenvoudig te begrijpen voor een ieder die zich heeft toegelegd, of wil toeleggen, op een intellectuele professie. Het voornemen om consequent en energiek de intellectuele roeping in woord en daad te beantwoorden wordt niet zelden beproefd door verlokkingen op andere terreinen: het vinden van een betere baan is ook begeerlijk, het beleggen in cryptomunten heeft ook zo zijn voordelen. Als ik acht uur per dag studeer, mag ik dan ook een paar uur series kijken? In deze innerlijke tweestrijd is de mens

geneigd tot het maken van een compromis. Dit compromis bestaat erin dat hij ervoor kiest geen voorrang te geven aan het intellectuele leven noch aan het leven van de aardse begeerte. Hij kiest ervoor het middelste deel van de ziel, de θυμός, prominent te maken. Het gevolg hiervan is dat "hij een hoogmoedig en eerzuchtig man [is] geworden".³² Eer valt namelijk te behalen via beide wegen: als intellectueel kan men zich behoorlijk in de kijker spelen, en de mens die veel begeertes weet te verwezenlijken - een mooi huis, een goed getraind lichaam, een dure auto, goed kunnen eten en een mooie partner - staat vaak in hoog aanzien. Wanneer iemand dit compromis in het leven heeft gemaakt, dan is de timocratische mens geestelijk geboren.

De degeneratie zet zich voort in een staatsvorm waarin de mensen met het grootste financiële vermogen regeren. In de timocratie zorgt de eerzucht er nog voor dat mensen kiezen voor een leven van deugd. Deze keuze wordt moeilijker wanneer de macht van de *pecunia* zich laat gelden. De timocraat, die zijn eer enerzijds in het beoefenen van de deugden zocht en anderzijds in het verwerven van rijkdom, wordt van de troon gestoten door de oligarch bij wie de prioriteit volledig is verschoven naar het verwerven van steeds meer geld. Plato omschrijft deze persoon als volgt: "En naarmate zij de rijkdom hoger schatten, gaan ze de deugd minder achten".³³ Als gevolg hiervan krijgen de rijken het meeste aanzien, terwijl de timocraten hun politieke betekenis verliezen.

Volgens Plato leidt het oligarchische bestel tot een drietal politieke problemen van formaat. Allereerst leidt de wens van machtsbehoud tot regels die ervoor zorgen dat de grootte van het vermogen bepaalt wie mag regeren. Niet langer de kwaliteiten als staatsman bepalen wie leiding mag geven, maar slechts de inhoud van zijn portemonnee.³⁴ Ten tweede ontstaat er interne verdeeldheid tussen de armen en rijken die "elkaar voortdurend belagen",³⁵ waardoor de eenheid te gronde gaat en er een constante spanning ontstaat tussen beide groepen. Ten derde ontstaan er twee sociale problemen: bedelen en criminaliteit. Slechts de mensen met een "angel",³⁶ schrijft Plato, namelijk vernuft en doorzettingsvermogen, zullen met criminaliteit hun armoede kunnen opheffen. De rest, de makke schapen, zijn veroordeeld tot het bedelen bij de rijken.³⁷

De oligarchische mens is in essentie een man van begeerte, die zijn hele wezen inzet om meer geld te verwerven. Op deze manier kunnen namelijk zijn behoeftes het effectiefst bevredigd worden. Plato omschrijft hem als de jongeman die schrikt van zijn vader die de volledige schande van de armoede ervaren heeft.³⁸ Wegens angst voor zulke schande kiest hij nu voor het andere uiterste. Winstbejag zorgt ervoor dat het begerende deel de baas wordt van zijn ziel met als gevolg:

het redelijke (...) en het vurige, (...), laat hij op de grond plaats nemen, de ene aan de ene kant en de andere aan de andere kant, aan de voeten van hem [*id est* de begeerte], en hij maakt hen tot slaven. De ene <de rede> mag niets anders dan berekeningen maken, aan niets anders denken dan hoe hij zijn bescheiden vermogen groter kan maken; de andere mag niets anders dan rijkdom en rijke mensen bewonderen en eren: de volledige eerzucht moet gericht zijn op het bezit van rijkdom en op de manieren die hem bij deze rijkdom brengen.³⁹

In de oligarchische ziel wordt de rede gereduceerd tot een rekeninstrument om zo effectief en efficiënt mogelijk begeertes te bevredigen. Hiermee is zij geamputeerd geraakt van haar belangrijke vermogen om de deugd te herkennen en de ziel aan te sporen tot een leven gebaseerd op rechtvaardigheid en matigheid. Dat wil niet zeggen dat de oligarchische mens een verkwister is. Integendeel, omdat het bezit van een groot vermogen tot eer strekt, zorgt hij ervoor dat hij niet te veel geld uitgeeft. Deze zuinigheid vindt haar oorsprong echter niet in

zijn matigheid, maar is een gevolg van zijn eerzucht. Tegelijkertijd zal hij rechtvaardig willen lijken en om die reden geld wegschenken.⁴⁰ Deze quasi-vrijgevigheid komt niet voort uit de goedheid van zijn hart. Hij geeft louter geld weg, zodat andere mensen hem blijven zien als een rechtvaardige persoon. Deze reputatie kan op lange termijn leiden tot meer verdiensten. Op deze manier vinden de instrumentele rede en eerzucht elkaar in een perfecte symbiose, een symbiose omwille van de geldzucht. Bij de oligarchische mens zal, in de woorden van Plato, "de echte deugd, namelijk de eensgezindheid en de harmonie van de ziel, (...) van hem wegvlugten".⁴¹

Plato stelt dat de oligarchische machtshebbers de typische voedingsbodem vormen voor een overgang naar een democratisch regime. De dynamiek werkt als volgt. De politieke leiding is in handen van een kleine groep rijke oligarchen, die "niet een wettelijke regel willen vastleggen die de jongeren moet beteugelen en die het hun onmogelijk moet maken hun geld te verkwisten en te verteren". Zij willen integendeel "juist hun goederen opkopen en geld uitlenen als onderpand, om zo nog rijker en aanzienlijker te worden".⁴² De oligarchen willen er alles aan doen om een algemene cultuur van consumptie in stand te houden, zodat zij hun eigen rijkdom kunnen vergroten. Dit principe is onversneden van toepassing op de grote bedrijven van vandaag de dag. Apple, Amazon, Facebook en Google doen zeer weinig moeite om ervoor te zorgen dat de mensen, in het bijzonder de jeugd, hun producten met mate gebruiken. Hun hele verdienmodel is daarentegen gebaseerd op het idee dat mensen zoveel mogelijk geld uitgeven. Er zijn natuurlijk legio bedrijven van deze soort, maar dit viertal is interessant, omdat zij een steeds grotere macht in de samenleving weten te krijgen. Hierdoor zouden we hun CEO's goed oligarchen kunnen noemen. In de hoofdstukken 6-9 werk ik dit idee verder uit, wanneer ik spreek over de opkomst van de digitale mens.

De oligarchen worden steeds rijker en de massa komt in een steeds grotere armoede. Belangrijk is dat Plato opmerkt dat hierbij nagenoeg alle mensen in deze malaise delen. Dit is cruciaal, omdat het vernuft van deze mensen ervoor kan zorgen dat de massa haar dromen van revolutie in de praktijk kan brengen.⁴³ Deze economische ongelijkheid leidt ook tot een sociale kloof. Deze komt aan het licht in oligarchen "die met hun lichaam gebogen deze zwakke mensen niet eens schijnen te zien".⁴⁴ De economische en bestuurlijke elite heeft weinig notie van wat er zich afspeelt onder de gewone mensen. Door hun aandacht vooral te richten op hun eigen welvaart - hun ogen uitsluitend gericht op materiële goederen en de uitbreiding daarvan - bestaat er weinig tot geen interesse voor de grote groep minder bedeelden in de samenleving. Hier sluit Plato's observatie naadloos aan bij Lasch's analyse uit hoofdstuk 1. Bij hem zagen we ook dat onze tijd te maken heeft met dezelfde problematiek. Als we de conclusies mogen geloven van Charles Murray, groeit deze kloof zelfs met de dag.⁴⁵ In zijn boek *Coming Apart* laat hij zien dat de huidige bestuurlijke en economische elite volledig apart leeft van de gewone mens.

Plato stelt verder dat deze elite niet alleen aandacht mist voor deze grote groep, maar ook weigert politieke maatregelen door te voeren die hun verspilling en leven van consumeren beperken, en belangrijker, geen wetten wil invoeren die "burgers zouden dwingen zich om de deugd te bekommeren".⁴⁶ Het enige wat telt is geld verdienen, ook als dit ten koste gaat van de grote massa.⁴⁷ Verantwoordelijkheid nemen, door bijvoorbeeld de matigheid te bevorderen, zou alleen maar leiden tot minder rijkdom voor henzelf en is om die reden zeer onwenselijk.

Deze cultuur zorgt er bovendien voor dat de oligarchen en hun kinderen zelf zwelgers en brassers worden, "weke types die niets voelen voor enige lichamelijke of geestelijke inspanning, zwak om te strijden tegen genoegens en wat moeite kost, met één woord: luiards".⁴⁸ Het is namelijk volstrekt onnodig dat men zich ergens voor zou inzetten: de macht en het geld hebben ze - wat valt er nog meer te wensen? Zo ontstaat er een rijke klasse, die alleen maar uitblinkt door het hebben van een dikke beurs en buik, maar over even weinig deugden beschikt als de rest. Wanneer mensen van beide klassen elkaar tegenkomen, ontstaat er een aanleiding voor revolutie.⁴⁹ De arme vraagt zich namelijk af waarom "een rijke alleen maar in de schaduw leeft, en met veel vlees om het lijf",⁵⁰ en waarom hij, die zijn rijkdom aan lafheid te danken heeft, leiding geeft aan de staat. Deze gedachte is niet te verteren en deze oligarchen moeten zo snel mogelijk uit de weg worden geruimd. De democratie ontstaat wanneer de grote groep, het volk (δῆμος), de overwinning behaalt.⁵¹

Het eerste wat de democratische machthebbers invoeren is de vrijheid:

Zijn de burgers niet in de eerste plaats vrij en is de gemeenschap niet vol vrijheid? Mag niet ieder vrijelijk spreken en is het niet mogelijk dat een ieder kan doen wat hij wil?⁵²

Wat in de Nederlandse vertaling minder goed naar voren komt, is dat er drie vormen van vrijheid worden ingevoerd. Allereerst is er ἐλευθερία, die de vrijheid markeert van bijvoorbeeld een slaaf die vrij wordt gelaten - wanneer iemand niet meer beheerst wordt door externe dwang.⁵³ Het is de vrijheid die jonge mensen ervaren wanneer ze niet langer onder het ouderlijk gezag staan en het is de vrijheid die deze democraten kennen nu de heerschappij van de oligarchen verdwenen is. De democraten voeren ook de παρρησία in, die neerkomt op de omstandigheid - voor de democraten: de verworvenheid - dat er ongestraft gezegd kan worden wat iemand wil.⁵⁴ Etymologisch komt παρρησία van: πᾶς ῥῆσις, 'alles zeggen'.⁵⁵ Dit is een logische eigenschap van de democratie, omdat niemand het gezag bezit om censuur of een beperking in dezen op te leggen. Dit is ook de reden voor de derde vrijheid, waarin "een ieder kan doen wat hij wil".

Op ironische wijze houdt Socrates een lofrede op deze democratie, aangezien de vrijheid een van de meest aantrekkelijke politieke waarden is die men kan verzinnen. De democratie bevordert het kunnen samenleven van een grote verscheidenheid aan mensen, en belangrijker nog, een ieder kan zo leven zoals hijzelf wil: niemand wordt belet, niemand wordt geleid.⁵⁶ Er is bovendien geen enkele plicht om te regeren of oorlog te voeren of überhaupt enige verantwoordelijkheid te nemen.⁵⁷ Men hoeft alleen maar die dingen te doen waar men zin in heeft. Dit is toch het goddelijkste leven voorstelbaar, vraagt Socrates op retorische wijze aan Glaucon.⁵⁸

Deze cultuur van vrijheid gaat gepaard met een cultuur van gelijkheid. Omdat in beginsel een ieder vrij is om te doen en te laten wat hij wil, is niemand de baas over de ander. Gezag bestaat niet, en op die manier is het gelukt, stelt Socrates, dat de democratie "iets gevonden heeft om aan gelijken en ongelijken een soort gelijkheid toe te delen".⁵⁹

2.3. Wat vrijheid en gelijkheid met de mens doen: de democratische mens

Deze vrijheid en gelijkheid in de democratische constitutie bepalen gezamenlijk ook het karakter van de democratische mens, de kern van dit hoofdstuk. Waar de oligarchische mens nog geleid werd door een zekere zuinigheid, verdwijnt bij de democratische mens deze rem. Doordat het innerlijke gezag, of het gezag van de

ouders in de opvoeding, verzwakt of zelfs verdwijnt, krijgen ook de niet-noodzakelijke begeertes naar luxueus eten, drank en seks, kans om de leiding te nemen in de ziel.⁶⁰ Doordat de opvoeding in de deugden ontbreekt, treffen deze begeerten geen enkele verdedigingsmechanismen aan: "geen kennis, geen mooie gewoonten, geen ware redeneringen".⁶¹ Hierdoor is het mogelijk dat in de ziel de ondeugden zelfs de naam van deugd kunnen krijgen: "onbeschoftheid heet goed-opgevoed-zijn; anarchie, vrijheid; geen-maat-houden, passendheid; schaamteloosheid, mannelijkheid".⁶² Wanneer de niet-noodzakelijke begeerten eenmaal bezit hebben genomen van de jonge ziel, en hij deze begeerten vrij baan geeft, zal hij alle begeerten gelijkelijk willen behandelen. In zijn perceptie bestaat er namelijk geen hiërarchie van begeerten - ze zijn allemaal gelijk in zoverre ze goed voelen. Het gevolg is dat de democratische mens op de volgende manier leeft:

En hij leeft iedere dag zo dat hij zijn vreugde haalt uit het verlangen dat bij hem opkomt: de ene keer is dat drinken en onder de indruk geraken van fluitspel, een andere keer houdt hij het enkel bij water drinken en laat hij zichzelf wegwijnen, dan weer gaat hij bezig met fysieke training, de volgende dag is hij iemand die zich bevindt onder de luien en degenen die helemaal geen snars uitvoeren, maar net zo goed kan hij zijn tijd besteden aan de filosofie. Vaak neemt hij zijn taak als burger serieus en staat hij op en zegt en doet wat hem op dat ogenblik binnenvalt. En wanneer hij zin heeft om zich te meten met hen die graag vechten, dan gaat hij met hen in de weer, en wanneer hij zijn pijlen heeft gericht op het verdienen van geld, dan zet hij daar zijn zinnen op. In zijn leven is geen orde en geen vastigheid te vinden. Alles bij elkaar genomen noemt hij dat leven echter gelukkig en aangenaam.⁶³

De democratische mens maakt geen fundamenteel onderscheid in zijn oordeel of hij bezig moet zijn met sport of het trainen van zijn lichaam, of het bestuderen van goede boeken, of het leven als handelaar. Voor hem zijn alle activiteiten even nastrevenswaardig. Met het ontbreken van een standaard is de democratische mens veroordeeld tot een leven waarin zijn eigen verlangens richtingbepalend zijn. Menselijke verlangens, of begeertes, worden gekenmerkt door hun impulsieve en grillige aard. Als deze begeerten als richtsnoer dienen, ontstaat er een dagelijks leven, dat elke dag anders is, en geen structuur kent en dus geen echte richting: orde (τάξις) en vastigheid (ἀνάγκη) ontbreken.^a

Men hoeft niet decennia aan levenservaring te bezitten om in te zien wat voor leven dit is: deze levensstijl is volop aanwezig in onze huidige samenleving, waarin de waarden van afwisseling en vrijheid zeer belangrijk worden geacht. Wat men doet, moet vooral ook goed voelen. De jonge generatie die een carrière aanvangt, wordt geacht zeker niet langer dan twee jaar bij één werkgever te werken. Ook de reclamewereld maakt gebruik van de aantrekkelijkheid van afwisseling. Zo werd het leraarschap in de jaren '00 aangeprezen met 'leraar, elke dag anders'. Twintig jaar later adverteert ook IKEA met de laatste drie woorden hiervan. Variatie verkoopt.

De politieke gelijkheid zorgt er ook voor dat de democratische mens een idiosyncratische opvatting van de vrijheid van meningsuiting heeft: "Vaak neemt hij zijn taak als burger serieus en staat hij op en zegt en doet wat hem op dat ogenblik binnenvalt", schrijft Plato. In de huidige tijd gebeurt dit niet uitsluitend in de politieke instituties. Het zijn onder andere de internetfora en de Twitterkannonades, die ervoor zorgen dat iedereen met een tental woorden zijn politieke bijdrage kan leveren. Het idee is dat in een vrij en democratisch land een ieder

^a Voor Allan Bloom is deze democratische mens ook een centraal concept. In zijn *The Closing of the American Mind* geeft hij een eigentijdse omschrijving: "The soul becomes a stage for a repertory company that changes play regularly - sometimes a tragedy, sometimes a comedy; one day love, another day politics, and finally religion; now cosmopolitanism, and again rooted loyalty; the city or the country; individualism or community; sentimentality or brutality. And there is neither principle nor will to impose a rank order on all of these", Bloom, A. (1987), p. 156.

zijn stem moet kunnen laten horen, waarbij de vooronderstelling is dat de woorden van een ieder evenveel waard zijn. Het is echter de vraag of dit uitgangspunt juist is. Voor Adeimantus in ieder geval niet, wiens reactie op deze beschrijving is dat men een 'ἰσονομικός ἀνὴρ' moet zijn om zo te leven. Deze constructie is in het Grieks tamelijk ongebruikelijk, omdat dit adjectief nooit gekoppeld wordt aan het woord ἀνὴρ. Ik vermoed dat dit een variatie is op de eerder aangehaalde en evenzeer ongebruikelijke ἀνὴρ δημοκρατικός waarbij Adeimantus in dit geval meer nadruk wil leggen op het gelijkheidsaspect. De vertaling zou dan kunnen worden: 'dit is een meesterlijke beschrijving van iemand bij wie de gelijkheidsgedachte wel erg diep is geworteld'.

Het gevolg van de diepe doorwerking van vrijheid en gelijkheid is een ongelukkig leven, hoewel de democratische mens zijn eigen leven wel gelukkig noemt. Dit bonte leven lijkt namelijk erg zalig door de afwisseling en vele geneugten, maar wegens het gebrek aan richting is dit leven minder benijdenswaardig dan het wellicht lijkt. Zo ontbreekt het mensen met een *midlifecrisis*, en tegenwoordig jongeren met een *quarter-life crisis*, dikwijls niet aan afwisseling of een gebrek aan plezier.⁶⁴ Ondanks vier vakanties per jaar en veel comfort thuis en op het werk ontbreekt het deze mensen vaak aan een bepaald doel, een bestemming - een bestemming, niet in de zin 'daar wil ik vandaag heen', maar in de zin van 'daar moet ik heen'. Voor Plato zou een dergelijke situatie niet verrassend zijn: het ware geluk is te vinden in een deugdzaam leven waarin men bezig is te doen wat men behoort te doen. Degene met een filosofische aanleg moet zich vooral bezighouden met studie en degene met een aanleg voor de strijd moet vooral militair worden. Voor de democratische mens bestaat dit schema helemaal niet: het goede leven ligt besloten in de eigen keuze.

Het probleem voor de democratische mens is echter dat hij van zichzelf vaak niet inziet, dat zijn leven ten diepste waardeloos is: hij beschouwt zichzelf namelijk als zeer gelukkig. Dit is coherent met zijn eigen mensbeeld: er bestaat geen alternatief, geen beter leven, omdat in de democratie per definitie alle levens van gelijke waarde zijn.⁶⁵ De tragiek van de democratische mens is dat zijn eigen principes ervoor zorgen dat hij vast blijft zitten in dit leven. Er bestaan twee mogelijkheden tot een verandering: of een tiranniek regime zorgt ervoor dat zijn vrije leven wordt opgeheven waardoor hij zijn leven in dienst moet stellen van een tiran, of hij wordt verlost uit zijn gelijkheidsdenken en ontdekt hiermee de waarde van het aristocratische leven. Over de mogelijkheid van deze verlossing gaan deel III en IV van dit boek.

2.4. Conclusie

Bij Plato zien we een eerste formulering van het wezen van de democratische mens. Doordat de democratische staatsvorm de waarden van vrijheid en gelijkheid centraal stelt, krijgen deze waarden ook een prominente rol in het denken van de mensen. De democratische mens is zo vrij dat hij zonder vaste richting leeft en gelijke waarde toekent aan de verschillende mogelijkheden in zijn leven. Dit type leven wordt gekenmerkt door willekeur, grilligheid en een gebrek aan discipline. Waar vrijheid en gelijkheid heersen, daar groeit de rusteloosheid in de ziel.

Op basis hiervan valt ook een direct verband te leggen met de analyse van Lasch. Het eliteleven, dat Lasch beschrijft, met veel keuzevrijheid, waarin het individuele geluk centraal staat en niet de verantwoordelijkheid naar anderen, lijkt erg op Plato's democratische mens die elke dag wat anders wil en zich vooral bekommert om de vervulling van zijn eigen genoegens.

Dit mensbeeld is voor Plato verre van ideaal. Ten eerste omdat deze rusteloosheid het geluk van de mens in de weg staat, en ten tweede omdat de eigenschappen van de democratische mens haaks staan op wat nodig is om een samenleving te leiden.

Het is mogelijk om het wezen van de democratische mens nog scherper te krijgen. Hiervoor wend ik mij in het volgende hoofdstuk tot het werk van Tocqueville.